

Яхшиева Мавлуда Турсуновна
и.ф.н., ТДИУ, “Иқтисодиёт назарияси”
кафедраси доценти

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МОДЕЛЛАРИ

Рақобатбардошликка эришишнинг замонавий моделлари иқтисодиётни ривожлантиришнинг умумий тусга эга ва рақобат мухитини шакллантириш хусусиятларидан иборат. Бу омиллар қуйидагилар: ишлаб чиқаришнинг сифат нуқтаи назаридан аҳволи ва унинг самарадорлиги; ходимларнинг илмий салоҳияти, малакаси, илмий-техник ютуқлари; асосий рақобатбардош тармоқларда турдош ва хизмат кўрсатувчи кичик тармоқлар аҳволи; талаб шартлари; корхона стратегияси ва таркиби.

Рақобат мухитини шакллантириш учун маҳаллий маҳсулотларнинг ички бозорда ҳам, ташқи бозорда ҳам юқори рақобатбардошлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Бугунги кунда ишлаб чиқарилган, қайта ишланган маҳсулотларни ички ва ташқи бозорлардаги улуши салмоғи сезиларли бўлсада, уни янада ошириш имкони мавжуд. Бу эса ички бозорни тўйинтириш ва экспортга йўналтирилган маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишга эътибор қаратишни долзарб қилиб қўяди. Барқарор ривожланишга эришиш ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш илғор инновацион иқтисодиётга эга бўлишни талаб этади. Бунга эришиш учун эса барча товар ишлаб чиқарувчилар учун ички бозорда тенг рақобат имкониятларини, яъни қулай макроиқтисодий муҳит яратиш, миллий ишлаб чиқарувчиларни ташқи бозорларда қўллаб-қувватлаш, иқтисодий тараққиётнинг бугунги босқичида давлат миллий манфаатлардан келиб чиқадиган ва жаҳондаги вазиятни ҳисобга оладиган узоқ муддатли рақобат сиёсатини ишлаб чиқиши лозим.

Қулай макроиқтисодий муҳит билан маҳсулотни рақобатбардошлиги ўртасида барқарор ўзаро боғлиқликнинг мавжудлиги замонавий иқтисодий назарияни асосий қоидаларига мос келади ва кўп сонли амалий тадқиқотлар томонидан исботланган. Мамлакат рақобатбардошлигининг муҳим кўрсаткичларидан бири – барқарор иқтисодий ўсиш ва макроиқтисодий мувозанатликни таъминланишидир.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси қабул қилинган ўрта муддатли дастурлар асосида макроиқтисодий мувозанатни сақлаш, таркибий ва институционал ўзгартиришларни чуқурлаштириш ҳисобига ялпи ички маҳсулотнинг юқори ўсиш суръатларини таъминлаш устувор вазифа

сифатида белгиланмоқда.

“2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар Стратегиясида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини оширишда минерал хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш бўйича умумий қиймати қарийб 40 млрд. долларга тенг бўлган 649 та инвестициявий лойиҳаларни амалга оширишни кўзда тутувчи тармоқ дастурларини ўз вақтида амалга ошириш белгиланмоқда”¹

Демак, ҳозирги кунда республикамиз саноат корхоналарини технологик янгилаш билан бир қаторда, инновацион жараёнларни стратегик бошқариш, рақобат муҳитини шакллантиришни давом эттирилишини тақозо этмоқда. Бу эса, ҳозирги иқтисодиётнинг барча соҳаларида глобаллашув жараёнларининг жадаллашуви, мамлакатлар иқтисодиётининг интеграциялашуви ҳамда товарлар бозорида рақобатнинг кескинлашуви шароитида янада долзарб масалага айланмоқда. Замонавий ривожланиш ва унинг яқин келажақдаги истиқболининг ўзига хос хусусияти шундаки, инновацион жараёнларни стратегик бошқариш тобора зарурий воситага айланиб бормоқда. Бу тенденция иқтисодий ривожланган мамлакатларда ҳам, бозор ислохотлари яқинда амалга оширилаётган мамлакатларда ҳам кенг намоён бўлмоқда.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда инновация циклини марказлаштирмасдан ташкил қилишнинг янги шакл ва усуллари пайдо бўлмоқда. Янги бўғинлар юзага келишининг жадал жараёни кечмоқда, унинг асосий вазифаси инжиниринг ва жорий ишларини бажаришдир. Янгиликларни киритишга "тадбиркорларча" ёндашув тобора кенг тарқалиб бормоқдаки, бунда кашфиётчи янгиликларни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш бўйича ишларнинг раҳбарига айланмоқда.

Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш инновацион жараёнларни фаоллаштириш билан узвий боғлиқ. Пировард маҳсулотнинг рақобатбардошлигини янада кенгроқ таъминлашнинг зарур шарти инновация фаолиятини бошқаришни, ақлий фаолият натижасини халқаро бозордаги кескин рақобатга дош бера оладиган товар даражасигача олиб чиқиш механизмини такомиллаштиришдан иборат. Илмий-техникавий ва илмий-ишлаб чиқариш бирлашмалари, илмий-саноат уюшмалари ва бошқа йирик марказларнинг Ўзбекистондаги фаолияти самарадорлиги улар қошида кичик илмий-ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил қилиш йўли билан оширилиши мумкин, уларнинг асосий вазифаси илмий ишланмалар ва ихтироларнинг кенг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.

кўламлилигини таъминлашдир.

Ўзбекистон шароитида инновацион корхоналарнинг муваффақиятли фаолиятини таъминлаш ишида қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш катта аҳамият касб этади:

-асосан мааҳаллий менежерларнинг малакасига боғлиқ бўлган, янгиликларни излаш ва ўзлаштиришга мойил мухитни яратиш;

-бутун инновация фаолиятининг истеъмолчи эҳтиёжларига бўйсундирилиши;

-"тадқиқот - ишлаб чиқариш - сотиш" жараёнини тезлаштириш мақсадида бошқармада даражалар сонини қисқартириш;

-янгиликларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш муддатларини қисқартириш.

Инновация мухитининг бугунги ахволи қисқа муддатларда маҳаллий бизнеснинг инновацион йўналганлигининг юқори даражасига эришишга имкон бермайди. Шу боис, уни ривожлантириш давлатнинг турли йўналишлардаги самарали ҳаракатини тақозо этади. Жамиятнинг инновацион ривожлантиришга ўтишни янги товарларни ўзлаштиришда стандартлаштириш ва сертификатлашнинг буйруқбозлик қонун-қоидалари, янги ишлаб чиқаришларни жорий этиш бўйича техник хизматларга идоравий монополия тўсқинлик қилади.

“Баъзи бир корхоналарга имтиёзлар бериш орқали ўзимиз эркин рақобат муҳитини бўғиб, нархларнинг барқарор бўлишига салбий таъсир кўрсатмоқдамиз. Энди биз бундай амалиётдан воз кечамиз. Бу масалада ҳаммага тенг шароит яратилади. Имтиёзлар айрим корхоналарга эмас, балки алоҳида ишлаб чиқариш ва хизмат турларини рағбатлантириш мақсадида берилади. Имтиёзни рўқач қилиб, энг муҳим фаолият турларини тўла монополия қилиб олишга мутлақо йўл қўйилмайди”²

Бир вақтнинг ўзида инновация жараёнини фаоллаштириш илмий тадқиқот институтлари, олий ўқув юртлари ва ушбу масалалар билан шуғулланувчи компаниялар фаолиятига боғлиқ бўлади.

Шундай қилиб, инновацион вектор (нарх, солиқ, тузилмавий, минтақавий ва ҳоказо) давлат иқтисодий сиёсатининг ҳар бир йўналишида ҳисобга олиниши керак. Иқтисодиётнинг инновацион ривожига тўсқинлик қиладиган бошқа омил амалдаги стандартлаштириш ва сертификациялаш тизимидир. Сўнгги йилларда давлат томонидан қўрилган чоралар мазкур жараённинг ошкоралигини таъминлади, норасмий тўловларга "эҳтиёж"ни камайтирди ва ҳужжатларни ўтказиш муддатини қисқартирди. Шу билан

²Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22.12.2017 й. “Халқ сўзи” газетаси. 23.12.2017й.

бирга, мазкур чо-ралар ҳали кўпгина муаммоларни хал қилишга замин яратгани йўқ.

Ўзбекистон саноатида инновация фаолиятини кенгайтириш учун саноат тармоғини таркибий жиҳатдан ўрганиш, таҳлил қилиш ва саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш учун энг самарали тармоқларга алоҳида урғу бериш лозимдир.

Фирма доирасида махсус ташкилий тузилмаларни яратиш (техник марказлар, илмий-тадқиқот ва ишлаб чиқариш бўлинмалари фаолиятини мувофиқлаштирувчи илмий ва тажриба ишланмаларини режалаштириш бўйича махсус гуруҳлар, вақтинчалик техник гуруҳлар ва хоказолар), турли хизматлар вакиллари билан ҳамкорликда илмий-техникавий лойиҳаларни, тадқиқотчилар стажировкаларини муҳофаза қилиш каби усулларни қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Инновацион фаолиятни кенгайтириш ва рағбатлантириш, инновацион иқтисодиётни, “билимлар иқтисодиёти”ни шакллантириш миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор вазифалари жумласига киради. Жаҳон тажрибасида миллий иқтисодиётни таркибий модернизациялашнинг жуда кўп усуллари ва эришилган ижобий натижалари маълум. Улар орасидан иккитасини асосий замонавий йўналиш сифатида алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

–“билимлар иқтисодиёти” талабларига мувофиқ, модернизациялаш ҳамда таълим, фан ва инновация соҳаларини ривожлантириш;

–тадбиркорлик фаолиятини, айниқса, инновацион фаолиятни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш.

Бозор иқтисодиёти шароитида миллий ишлаб чиқарувчилар дуч келаётган қуйидаги муаммолар иқтисодиётни модернизациялашни тақозо этади:

– асосий фондлар эскиргани;

–ишлаб чиқариш ускуналари хизмат муддатини ўтаб бўлгани ва маънан эскиргани;

–самарасиз технологияларнинг қўлланилиши;

–устувор тармоқларда малакали кадрлар етишмаслиги;

–рақобатга бардош беролмайдиган маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши.

Юқорида кўрсатиб ўтилган муаммоларга ижобий ечим топиш учун амалиётга татбиқ этиладиган модернизациялаш дастурларида асосий эътибор миллий иқтисодиёт даражасида бир қатор вазифаларни беками кўст адо этишга қаратилиши лозим. Булар қуйидагилар:

1. Рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш;

2. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таннархини камайтириш ва сифатини ошириш;

3. Янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва рағбатлантириш;

4. Меҳнат унумдорлигини ошириш;

5. Ишлаб чиқаришнинг турли ички ва ташқи омиллар таъсирига тез мослашувчанлигини ошириш.

Келгусида иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари корхоналаридаги модернизациялаш жараёнларини бошқаришда, бизнингча, қуйидаги механизмларни жорий қилиш мақсадга мувофиқдир:

биринчидан, ушбу корхоналарда модернизациялаш жараёнларини бошқариш бўйича ягона тизимни ишлаб чиқиш ёки ягона бўғинни ташкил қилиш;

иккинчидан, саноат корхоналари умумий менежментида модернизациялаш жараёнларини бошқариш бўйича тартиб ва принципларни киритиш;

учинчидан, корхоналарни модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш учун келтирилган асбоб-ускуналарни ўз вақтида ва белгиланган ҳажмда ўрнатиб, ишга туширишни қатъий бошқариш;

тўртинчидан, маънан ва жисмонан эскирган технологик асбоб-ускуналар салмоғи юқори бўлган корхоналарни доимий аудит ва мониторинг қилиш бўйича мутасадди ташкилотларнинг бошқарув ролини кучайтириш;

бешинчидан, иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари корхоналарида модернизация жараёнларини бошқариш самарадорлигини баҳолаш тизимини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий қилиш.

Бугунги кунда ишлаб чиқарилган, қайта ишланган маҳсулотларни ички ва ташқи бозорлардаги улуши салмоғи сезиларли бўлсада, уни янада ошириш имкони мавжуд. Бу эса ички бозорни тўйинтириш ва экспортга йўналтирилган маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишга эътибор қаратишни долзарб қилиб қўяди. Бу долзарб вазифани ҳал этиш ишлаб чиқариш корхоналарида рақобатбардошликни бошқариш хусусиятларига боғлиқдир.

Миллий корхоналарда инновацион фаолиятни ривожлантириш ва уларга хизмат қиладиган инновация инфратузилмаларини шакллантиришга қаратилган давлат сиёсатининг амалга оширилиши мамлакатимизда импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш кўламининг аста-секин кенгайиши ҳамда миллий корхоналар рақобатбардошлигини ошишига шароит яратмоқда. Бу эса, мамлакатимизда инновация инфратузилмаларини шакллантириш ва уларни самарали бошқаришни талаб этади. Чунки инновация инфратузилмасини шакллантириш эвазига жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ҳамда инновацион иқтисодиёт шаклланишига замин яратилса, иккинчидан, республикаимизнинг интеллектуал салоҳиятининг

яхшиланиши ва ялпи ички маҳсулот улушида инновацион маҳсулотларнинг ҳажми кўпайишига олиб келади. Натижада ишлаб чиқаришга замонавий технологиялар жорий этилиб, ишлаб чиқариш кўлами кенгайиши ва маҳсулот сифатини ошириш ҳамда унинг рақобатбардошлигини таъминлашга доир вазифалар ҳал этилади.

Хулоса қилиб айтганда, бизнинг фикримизча, ҳукумат барча корхоналарда, жумладан йирик корхоналарда инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаши лозим. Инновацион гигантлар жаҳон бозорига чиқишда кўпроқ имкониятларга эга, бу эса, ўз навбатида, мамлакатга қўшимча валюта оқимини таъминлайди.